

ISSN: 0570 – 0116
e-ISSN: 2667-5129

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ

ANADOLU / ANATOLIA
46, 2020

ANKARA UNIVERSITY
JOURNAL OF THE
ARCHAEOLOGY DEPARTMENT
FACULTY OF LETTERS

ANKARA – 2020

ANADOLU / ANATOLIA

Sahibi: Prof. Dr. Levent KAYAPINAR

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekan V.

Anadolu / Anatolia, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nün resmi yayın organıdır. Yılda bir kez (Kasım) basılan hakemli bir dergidir. Bu dergide yayınlanan makalelerin içeriği tamamen yazarların sorumluluğundadır.

EDİTÖRLER KURULU

Başkan

Harun TAŞKIRAN
(Tarih Öncesi Arkeolojisi)

Yardımcılar

Metin KARTAL
(Tarih Öncesi Arkeolojisi)
Fikri KULAKOĞLU
(Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi)
Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN
(Klasik Arkeoloji)
İnan KOPÇUK
(Klasik Arkeoloji)
Fatih TOUMPAN
(Klasik Arkeoloji)

Anadolu / Anatolia Dergisi ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı'nda taranmaktadır.

BİLİMSEL DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Eşref ABAY, Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ADAK, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Gül AKALIN ORBAY, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. G. Çiler ALGÜL, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Levent ATICI, Nevada Üniversitesi
Prof. Dr. Douglas BAIRD, Liverpool Üniversitesi
Prof. Dr. Paolo BIAGI, Ca'Foscari Üniversitesi
Doç. Dr. Semra BALCI, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Angelos CHANIOTIS, IAS Princeton
Prof. Dr. Rainer Maria CZICHON, Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL, Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Cevdet Merih EREK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar Erkan ERSOY, Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Emel ERTEN, Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Çiğdem GENÇLER GÜRAY, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Sevinç GÜNEL, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ralf von den HOFF, Freiburg Üniversitesi
Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Gül İŞİN, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Musa KADIOĞLU, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gizem KARTAL, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Metin KARTAL, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Necmi KARUL, İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. H. Levent KESKİN, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Koray KONUK, CNRS, Bordeaux Ausounius
Doç. Dr. Görkem KÖKDEMİR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Veli KÖSE, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. A. Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Mihriban ÖZBAŞARAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kadriye ÖZÇELİK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. S. Hakan ÖZTANER, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Frank RUMSCHEID, Bonn Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Andreas SCHACHNER, Alman Arkeoloji Enstitüsü
Prof. Dr. Tunç SİPAHI, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. R. R. R. SMITH, Oxford Üniversitesi
Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel ŞENYURT, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Harun TAŞKIRAN, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Halil TEKİN, Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz TEKİN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Billur TEKKÖK, Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Gülsün UMURTAĞ, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem VAPUR, Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Derya YILMAZ, Ankara Üniversitesi

Yazı İşleri Sorumlusu:

Musa KADIOĞLU

Redaksiyon:

İnan KOPÇUK
Fatih TOUMPAN

Kapak Tasarımı:

Nurcihan DOĞMUŞ

YAZIŞMA ADRESİ

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Başkanlığı, Anadolu/Anatolia Dergisi Atatürk Bulvarı No. 45 06100 Sıhhiye - ANKARA
e-posta: anatolia@humanity.ankara.edu.tr
http://www.dtcf.ankara.edu.tr
Tel:0 312 310 32 80 / 1188
Faks: 0 312 310 57 13

Ankara Üniversitesi Basımevi, ANADOLU / ANATOLIA 46

© 2020 Ankara/ Türkiye

ISSN: 0570-0116 - e-ISSN: 2667-5129

Ankara Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan derginin tamamı veya herhangi bir bölümü kopya edilemez.

It is not allowed to copy the entire journal or any part of it without the written permission of Ankara University.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
Basım Tarihi:

Adres: İcıtış Sokak No. 10 06510 Beşevler / ANKARA
Tel: 0 312 213 66 55 www.ankara.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Emre ERDAN Bilge YILMAZ KOLANCI Pınar TAŞPINAR	Karahayıt (Aiolis) Arkeolojik Araştırmaları ve Olası Bir Açık Hava Kutsal Alanı / Archaeological Works in Karahayıt (Aiolis) and a Possible Open Air Sanctuary	1-23
Yunus ÇİFTÇİ Ergül KODAŞ Bülent GENÇ	Çemka Höyük'te Açığa Çıkarılan Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem A Evresi Radyan Planlı Yapıları / The Pre-Pottery Neolithic A Period Radian Plan Structures in Çemka Höyük	25-48
Ayşe Fatma EROL Deniz TAMER	Zeugma'dan Ele Geçen Geç Roma Kırmızı Astarlı Seramikleri / Late Roman Red Slip Ware in Zeugma	49-121
Ergül KODAŞ	Yakın Doğu'da Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'de Yerleşik Yaşam ve Depolama Birimleri Üzerine Bazı Gözlemler: Boncuklu Tarla Örnekleri / Some Observations on Residential Living and Storage Units in Pre-Pottery Neolithic Period in the Near East: Samples of Boncuklu Tarla	123-146
Halil TEKİN	Hakemi Use Excavations Within the Ilisu Project / Ilisu Projesi Hakemi Use Kazıları	147-165
Nilgün COŞKUN	Dirhelerin Kronoloji Sorunsalı Kapsamında Önemli Bir Veri: Pinişa (Şırnak-Uludere) / Pinişa (Şırnak-Uludere): An Important Contribution to the Dating Problem of Dirhe Type Structures	167-186
Belgin AKSOY	Anadolu Arkeolojisinde Göçebeler ve Görünürlükleri / Nomads and Their Visibility in Anatolian Archaeology	187-213
Neyir KOLANKAYA BOSTANCI	Orta Batı Anadolu Neolitik Çağ Obsidiyen Dağılımında Sosyal İletişim Ağlarının Rolü / The Role of Social Communication Networks in Neolithic Period Obsidian Distribution in Central Western Anatolia	215-245
E. Koray SARIOĞLU	Sürmecik (Banaz – Uşak) Paleolitik Açık Hava Yerleşimi Kenar Kazıyıcıları / Side Scrapers of Sürmecik (Banaz – Uşak) Paleolithic Open Air Settlement	247-261
Melis UZDURUM	Arkeoloji Mikroskop Altında: Tarihöncesi Yerleşmelerin Yorumlanmasında Arkeolojik Mikromorfolojinin Katkısı / Archaeology Under the Microscope: The Contribution of Archaeological Micromorphology to the Interpretation of Prehistoric Sites	263-292
Göknur KARAHAN	Batı Anadolu'da Levallois Tekniği: Sürmecik Paleolitik Açık Hava Yerleşimi Üzerinden Bir Değerlendirme / Levallois Technique in the Western Anatolia: An Assessment on the Sürmecik Paleolithic Open-Air Site	293-322

Ramazan ÖZGAN	Isparta Arkeoloji Müzesi'ndeki Mezar Taşlarının Yeniden Değerlendirilmesi / Reevaluating the Grave Stelai in the Isparta Archaeological Museum	323-345
Kutalmış GÖRKAY	Corinthian, Attic Black Figure and Red Figure Pottery from Sinope / Sinope'den Korinth, Attika Siyah ve Kırmızı Figür Seramikleri	347-453
Melih ARSLAN Yavuz YEĞİN	Türkiye Müzelerinden (İzmir – Marmaris) İki Harpokrates Figürü / Zwei Harpokratesfiguren aus den Türkischen Museen (İzmir – Marmaris)	455-467
	Yayın İlkeleri / Publishing Principles	469-474

KARAHAYIT (AIOLIS) ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALARI VE OLASI BİR AÇIK HAVA KUTSAL ALANI

Emre ERDAN*
Bilge YILMAZ KOLANCI**
Pınar TAŞPINAR***

Anahtar Kelimeler: *Aiolis • Ana Tanrıça • Kült • Açık Hava Kutsal Alanı • Arkaik Dönem*

Özet: Karahayıt¹, İzmir ili, Aliğa ilçesi, Güzelhisar Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. 2018 yılından itibaren söz konusu mevkiyi de içine alan geniş bir alanda tarafımızca Tisna Antik Kenti ve Yakın Çevresi başlıklı bir arkeolojik yüzey araştırması projesi hayata geçirilmiş, bu kapsamda kentin yakın çevresinde de incelemeler gerçekleştirilmektedir. Araştırma sahasında yer alan Güzelhisar Mahallesi incelemeleri esnasında Karahayıt Mevkii ziyaret edilmiştir. Burada tespit edilen buluntular aracılığıyla Karahayıt Mevkii'nin Geç Arkaik Dönem'den başlayarak öncelikle bir kutsal alan olarak değerlendirildiği düşünülmektedir. Alanın Roma Dönemi'nde bir çiftlik ya da işlik alanı olarak kullanılmış olabileceği ve daha sonra Geç Bizans Dönemi'nde ise küçük bir nekropol alanı içerisinde kalmış olduğuna inanılmaktadır.

ARCHAEOLOGICAL WORKS IN KARAHAYIT (AIOLIS) AND A POSSIBLE OPEN AIR SANCTUARY

Key Words: *Aiolis • Mother Goddess • Cult • Open Air Sanctuary • Archaic Period*

Abstract: Karahayit is located within the borders of Güzelhisar District of Aliğa of İzmir province. Since 2018, an archaeological survey project titled Ancient Tisna and Its Clouse Surrounding has been implemented by us in a wide area including the said location. As a result of the examinations, Karahayıt Site visited during the surveys of Güzelhisar Neighborhood in the research area. It's thought by the examinations identified here indicate that Karahayıt Site was first considered as a sacred area starting from the Late Archaic Period. It's believed that the area could have been settled as a farm or workshop during the Roman Period, and later remained within a small necropolis area during the Late Byzantine Period.

* Doç. Dr. Emre Erdan, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
e-posta: erdanemre@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4389-2016

** Dr. Bilge Yılmaz Kolanç, Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-posta: bilgey@pau.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2774-0829

*** Pınar Taşpınar (M.A.), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi, e-posta: ptaspınar.pt@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2774-0829

Gönderilme tarihi: 17.12.2019; Kabul edilme tarihi: 25.05.2020

DOI: 10.36891/anatolia.658153

¹ Karahayıt Mevkii, İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 07.12.2006 tarihinde almış olduğu karar neticesinde 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Anılan mevkide alanın son durumunu saptamak amacıyla gerçekleştirdiğimiz incelemeler T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Dairesi Başkanlığı'nın izinleriyle yürütülen Tisna Antik Kenti ve Yakın Çevresi başlıklı yüzey araştırması sayesinde gerçekleşmiştir. Bu vesileyle söz konusu kurumlara ve yetkililerine, Karahayıt incelemelerine bizzat katılarak bizlere katkılarda bulunan Prof. Dr. Suat Ateşler başta olmak üzere heyet üyelerimize teşekkür ederiz. Çalışma kapsamında değerlendirdiğimiz Serden Kayalıkları Mevkii hakkında değerli bilgilerini bizlerle paylaşan ve kişisel arşivindeki fotoğrafları yayınlama izni veren Prof. Dr. Ersin Doğer'e teşekkür ederiz.

Giriş

Karahayıt Mevkii², İzmir ili, Aliağa ilçesi, Güzelhisar Mahallesi sınırları içerisinde, mahallenin doğu-güneydoğusunda, 1091 m rakımlı Dumanlı Dağ'ın (Sardene), Gürlük ve Sivrilir Tepe olarak adlandırılan batı uzantılarında, mevkiye de adını veren hayıt ağaçları arasında yer alır (Res. 1). Günümüz Güzelhisar-Çıtak Mahalleleri arasında bulunan yolun güneyinde, Güzelhisar Mahallesi'nden DSİ'ye bağlı küçük bir sulama havuzuna açılan ara yolun ise 200 m güneybatısındadır. Alanın hemen doğusundan Çıtak ve Güzelhisar Mahallelerini birbirinden ayıran İnice (Yunak) Deresi geçmekte, alanda Karahayıt ismiyle anılan bir de çeşme bulunmaktadır (Res. 2).

Mimari Buluntular

İzmir 2 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 07.12.2016 tarihinde almış olduğu karar neticesinde 1 ve 3. derece sit alanı ilan edilen ve araştırma sahamızda yer alan Güzelhisar Mahallesi, Karahayıt Mevkii'nde 2018 yılından bu yana sürdürmekte olduğumuz Tisna Antik Kenti ve Yakın Çevresi başlıklı yüzey araştırması projesi kapsamında incelemeler gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle alanın son durumunu belgelemeye yönelik araştırmalar kapsamında gerçekleştirilen incelemede ilk dikkati çeken hayıt bitkileri arasında, üzerinde bir adet niş bulunan bazalt ana kaya kütesidir (Res. 2). Buranın bir kutsal alan olduğunu düşünmemize sebep olan söz konusu nişli ana kaya kütesi güneyde 2,94 m, doğuda 3,47 m, doğu-batı ön cephede 5,42 m., batı

kenarda 4,02 m ölçülerinde ve diyagonal biçimdedir (Res. 3). Üzerinde derin keski-ler aracılığıyla blok kopartıldığına dair izler bulunan kaya kütesi cepheden biçimlendirilerek tıraşlanmış görüntü sunar. Cephe-nin doğu ve batısında dışa uzantılı köşelerin arasında, 5,42 m.lik ana gövde üzerinde kemerli bir niş bulunur (Res. 4). Kuzey cephesinde zeminden yüksekliği 90 cm olarak belirlenen, 30 cm yüksekliğinde, 34 cm genişliğinde ve 32 cm derinliğindeki nişin üzerinde ve zeminde yine ana kaya üzerinde iki kaya çanağı tespit edilmiştir. Söz konusu çanaklardan nişin üst kısmında yer alanı yuvarlak forma sahipse de günümüzde aşınmaya ve kırıklara bağlı olarak yapısı bozulmuş durumdadır (Res. 5). Çanakların içleri toprakla doludur ve bu sebeple derinlikleri ölçülememiştir.

Alanın güneyinde, temelde iri taş bloklardan oluşan 4,10 m uzunluğunda, 3,90 m genişliğinde ve 75 cm kalınlığında duvar kalınlığına sahip en az iki mekândan oluşan bir yapı kalıntısı yer almaktadır (Res. 6). Erken süreçte açık hava kutsal alanı olarak değerlendirildiği düşünölen ana kayanın hemen güneyinde yer alan yapıda ikinci kullanım evresi tespit edilmiş, bu bağlamda Geç Antik Çağda alanın duvarlarla çevrelenerek işlik olarak kullanılmış olabileceği düşünölmüştür. Mekânların yakın çevresinde tespit edilen çok sayıda çatı kiremidi parçası (Res. 7), olasılıkla alanın bu amaçla sonradan yeniden kullanımını ile ilgili olmalıdır.

Olası bir kutsal alan olarak değerlendirdiğimiz nişli anakaya formasyonunun hemen güneyinde gerçekleştirilen incelemeler esnasında, buranın sonradan işlik

² Erdan 2019, 33-34.

olarak kullanımı ile ilgili süreçte değerlendirildiğine inandığımız devşirme tambur (Res. 8, a) ve mimari blok parçaları tespit edilmiştir. Yakın çevrede yer alan bir ören yerinden taşınmış olduğunu düşündüğümüz söz konusu parçalardan tamburun korunan yüksekliği 48 cm, çapı 43 cm ve kare formlu dübel deliği 6 x 6 cm'dir. Tamburla hemen hemen aynı alanda uzunluğu 35 cm, genişliği 16 cm, kalınlığı 2,5 cm ve üst silmesi 4,5 cm ölçülerine sahip mermer bir plaka parçası bulunmuştur. Bazalt blok parçasının (Res. 8, b) korunan kısımları 56 cm genişlik ve 17 cm kalınlık olarak ölçülmüştür. Bloğun orta bölümünde 12 cm çapında yuvarlak bir delik ve kısa kenarının orta bölümünde çapı 11 cm olan yarım bir daire bulunmaktadır.

Küçük Buluntular

Karahayıt Mevkii'nde sürdürülen çalışmalar esnasında çok az sayıda küçük buluntu ele geçmiştir. Bunlar arasında alanın işlev ve tarihlemesi açısından veri sunanlar; anakaya çevresinden elde edilmiş seramikler ve pişmiş toprak bir plaka parçasıdır. Nişli anakaya çevresinde saptanan az sayıda seramik örneğinin Geç Arkaik, Klasik, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerine tarihlendikleri anlaşılmıştır (Res. 9, a). Alanın yaklaşık 200 m kuzeydoğusunda Bizans Dönemi'ne tarihlenen bir çatma kiremit mezarın zeminine ait pişmiş toprak parçalar ile insan kemiklerine ait olabileceğini düşündüğümüz örnekler de bulunmuştur³ (Res. 9, b).

Açık hava kutsal alanı olduğunu düşündüğümüz mevkiinin bize göre en önemli buluntusu, pişmiş toprak plaka parçasıdır (Res. 10). Oryantalizan Dönem'den itibaren üretildikleri bilinen plakalar, çoğunlukla tapınak veya kutsal alan kontekstlerinde karşımıza çıkan bir buluntu grubu, söz konusu yapıların duvarlarına asılan objeler olarak tanımlanabilmektedir. Korunan örneklerde karşılaşılan askı delikleri bu kullanımı desteklemektedir⁴. Pişmiş toprak plakalarda yaygın ikonografi Ana Tanrıça plakaları, tanrıça konulu plakalar ve atlı/süvari plakalarından oluşmaktadır. Bu tipolojinin dışında günlük yaşam sahnelerinin de konu edildiği betimler de bulunmaktadır⁵.

Karahayıt Mevkii'nden bulunan plaka parçasının korunan bölümü sağ omuz, sağ kolunun üst kısmı, sağ göğüs ve *kebiton* detaylarından oluşmaktadır. Diğer bölümleri kırık ve eksiktir. Bu nedenle yorum yapmak her ne kadar zor olsa da Aiolis Bölgesi kentlerinden bulunmuş pişmiş toprak plakalar incelendiğinde, söz konusu eserin tanrıça plakaları tipolojisine ait bir örnek olduğu düşünülmektedir. Bölgede bulunmuş pişmiş toprak tanrıça ikonografisine sahip plakaların yoğunlukla Karahayıt Mevkii buluntusu gibi cepheden işlenmiş olması, korunan sağ kolun hareketi ve göğüs üzerinde yer alan kıyafet detayları bu düşünceyi desteklemektedir⁶. Tanrıça plaka tipolojisi içerisinde değerlendirdiğimiz söz konusu eserin korunan bölümlerinden anlaşıldığı üzere, *kebitonun*

³ Söz konusu kemikler Mardin Artuklu Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Acar tarafından değerlendirilmiştir. Kendisine aktardığı bilgiler için teşekkür ederiz.

⁴ Graham 1958, 199.

⁵ Dereboylu 2012, 252-254.

⁶ Aigai: Dereboylu 2012, Lev. 69, K. 342; Myrina: Mollard – Besques 1963, 9, PL. 7, e, M 103; Pergamon: Kielau 2009, Taf. 15-16, K. 132-139; Larisa: Boehlau – Schefold 1942, 33, Taf. 6, 12, Taf. 8.2.

şeffaf yapısı ve sağ omuz üzerinden aşağıya düşen askının göğüsün bir bölümünü açıkta bırakması nedeniyle plaka üzerindeki tasvirin Aphrodite olabileceği düşünülmektedir⁷.

Karahayıt Mevkii'nden bulunan plaka parçasının kontekst buluntusu olmaması ve büyük bir bölümünün korunmaması eserin ait olduğu dönemin saptanmasını zorlaştırmaktadır. Fakat benzer örnekler ile yapılan karşılaştırmalar ve eserin korunan kıyafet detayları göz önüne alındığında her ne kadar bu özellikler tek başına tarihleyici bir unsur olmasa da Karahayıt Mevkii buluntusunun MÖ 2. yüzyıl koroplastik özellikleri yansıttığı düşünülmekte, alanda gerçekleştirilen seremoniler esnasında kullanıldığına inanılmaktadır.

Değerlendirme

Gürlük ve Sivrilere Tepesi'nin arasında kalan araştırma konumuz olan alan, hayıt bitkisi ile kaplı olduğundan yöre halkı tarafından *Karahayıt* olarak isimlendirilmiş ve Osmanlı Dönemi'nden bu yana bu isimle tanındığını göstermiştir. Arazinin eski sahiplerinden sanat tarihçi Cevat Yıldırım, ailesinin 1877 yılında Bulgaristan'dan kaçarak yöreye yerleştirildiklerini ve o tarihlerden itibaren alanın isminin Karahayıt olduğunu belirtmekte, bugün oldukça sınırlı bir alanda gözlemlenen hayıt bitkisinin çok daha geniş bir sahayı kapsadığından bahsetmektedir⁸.

Antik Çağ Anadolu ve yakın coğrafyasında nişlerle bezeli açık hava kutsal

alanlarının çoğunlukla taşra kutsal alanları olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Buna uygun olarak Karahayıt Mevkii de söz konusu tanımlamaya uygun, yakın çevresinde herhangi bir yerleşim alanı bulunmayan, ıssız bir bölgede, İnice (Yunak) Deresi'nin hemen yanında yer almaktadır. Alan, konumu itibarıyla Tisna ve Kyme kentlerinin territoriumunda bulunmaktaysa da 2018 yılından bu yana çevrede gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları, bölgede bugün adını bilmediğimiz bir başka antik kentin daha olabileceğini göstermektedir.

Karahayıt Mevkii'nin günümüzde sınırları içerisinde yer aldığı Güzelhisar Mahallesi'nde 2018 yılından bu yana gerçekleştirdiğimiz incelemeler, özellikle mahalle merkezinde yer alan cami, mezarlık gibi alanlarda çok sayıda devşirme malzemenin kullanıldığını göstermektedir. Özellikle Hellenistik Dönem ve sonrasına ait bu malzemelerin arasında sütunlar, sütun başlıkları, lahit ve lahit kapakları ile mezar stelleri sayılabilmektedir. Tisna Antik Kenti merkezli gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları bize, söz konusu kentin Hellenistik Dönem sonrası iskânında bir boşluk olduğunu, kentin ana yerleşim alanı olan Sarıkale Tepe ve Kocakale Tepe'de Roma ve Bizans Dönemi yerleşimlerinin kısıtlı, kırsal bir yerleşime işaret ettiğini göstermektedir. Bu noktada Tisna'da yerleşimin ıssızlaştığı bir sürece dair Güzelhisar'da karşımıza çıkan materyaller ya

⁷ Karahayıt Mevkii'nden bulunan plaka parçasının tarihlenmesi konusundaki yardımları için Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Ar-

keoloji Bölümü, Öğretim Üyesi, Doç. Dr. Murat Çekilmez ve Dr. Emel Dereboylu Poulain'e teşekkür ederiz.

⁸ Yüz yüze görüşme esnasında aktardığı bilgiler için Sn. Cevat Yıldırım'a teşekkür ederiz.

Tisna'nın daha geç dönemlerde bu bölgeye taşındığını ya da daha olası bir şekilde burada, henüz yerleşim alanı ve adı bilinmeyen bir başka Aiol Kenti'nin olduğunu düşündürmektedir.

İster Tisna, Kyme ya da bugün adını bilmediğimiz bir başka yerleşim alanı ile ilgili olsun, Karahayıt Mevkii görüldüğü üzere Anadolu'da İÖ 2. binyıldan beslenerek gelen bir geleneğin sonucunda özellikle Batı Anadolu'da karşımıza çıkan bir uygulamanın uzantısı niteliğinde oluşturulmuştur. Alanın yakın benzerleri kökeninde Dağlık Frigya, Batı Anadolu'da ise Pergamon, Aigai, Erythrai, Ephesos, Priene, Metropolis, Labraunda, Alinda gibi kentlerden bilinmekteyse de Karahayıt Mevkii nişli anakaya örneğinin neredeyse birebir benzerleri ile Phokaia'da karşılaşılmaktadır.

Kapsamlı araştırma ve yayınları A. Erdoğan tarafından yapılan Phokaia Antik Kenti sınırları içerisindeki açık hava kutsal alanları Erdoğan tarafından *kaya tapınakları* ve *kaya kutsal alanı* olarak değerlendirilir⁹. Burada Arkaik Dönem'den başlayarak Roma Dönemi'ne kadar uzanan bir tapınım varlığı¹⁰, çalışma içerisinde değerlendirdiğimiz Karahayıt Mevkii'nin sunduğu devamlılık ile ilgili bulgularla doğru orantılıdır.

Phokaia sınırları içerisinde yer alan ve A. Erdoğan tarafından kaya kutsal alanı olarak tanımlanan merkezler arasında Karahayıt Mevkii örneği ile benzer görüntüler iki alanda, Değirmenli Tepe ve Liman Kaya Kutsal Alanı'nda izlenir. Karahayıt

Mevkii'nde tapınımın ana öznesi konumundaki nişin en yakın benzerleri Değirmenli Tepe¹¹ ve Liman Kaya Kutsal Alanı'ndadır¹². Karahayıt Mevkii'nde, nişin üzerinde tespit ettiğimiz kaya çanaklarının benzerleri de yine Liman Kaya Kutsal Alanı'ndan bilinmektedir¹³.

Bu noktada dikkat çeken bir sonuç, söz konusu kutsal alanın oluşturulması esnasında faydalanılan örnek modelin Phokaia'daki benzerleri olmasıdır. Karahayıt örneğinin Phokaia'dakilerle neredeyse birebir uyumu, sadece söz konusu kentin sınırları içerisinde yer aldığı düşünülen açık hava kutsal alanlarının bugüne değin bilinen en kuzey örneğini teşkil ediyor olması itibarıyla ilgi çekicidir.

Karahayıt Mevkii'nde tapınım gören tanrı/tanrıça kimdi? Bu sorunun yanıtını vermek için öncelikle üzerinde durmamız gereken konu, Demir Çağ Anadolu'sunun dinsel uygulamalarıdır. Bilindiği üzere söz konusu dönemde tanrı ya da tanrıçalar adına oluşturulmuş çok sayıda tapınak, basamaklı anıt ve nişler tanrı/tanrıçaların evi olarak kabul görmektedir.

Aiolis Bölgesi'nde bugüne değin gerçekleştirilen çalışmalar Ana Tanrıça kültürünün güçlü varlığına işaret eder. Kültürün bölgeye hangi toplumlar aracılığıyla ve hangi yollarla geldiği konusunda net bir uzlaşma olmasa da iki görüş üzerinde durulur. Bunlardan ilki, kültürün Frigler aracılığıyla Lydia'ya, buradan da Doğu Ege'ye ulaştığı, ikinci ve daha çok kabul göreni ise Kyzikos üzerinden İda'ya, buradan da Sar-

⁹ Erdoğan 2003.

¹⁰ Erdoğan 2003, 426.

¹¹ Erdoğan 2003, Res. 16, Res. 98, Res. 253.

¹² Erdoğan 2003, Res. 320.

¹³ Erdoğan 2003, Res. 334.

dis ve Smyrna yoluyla Aiolis'e ulaştırıldığıdır. Tanrıçanın, sonradan gezici rahip sınıfı olarak tanınan Galloslar (*Galloi*) tarafından ilkin Kyme'ye ulaştırıldığı, buradan da Phokaia ve Khios'a geçiş yaptığına da inanılmaktadır¹⁴.

Daha önce de değindiğimiz üzere, Karahayıt Mevkii'nde karşımıza çıkan nişli anakaya uygulamasının bilinen en yakın benzerleri Phokaia'da yer almaktadır. Burada daha çok tanrıça Kybele kültürünün anıtların oluşturulmasında ön planda olduğu, nişler içerisinde yer alan kabartmalar aracılığıyla bilinmektedir¹⁵. Bu noktada Karahayıt örneğinde tespit edilen örneğin de gerek konumu gerekse bilinen benzerlerinden yola çıkarak Kybele için oluşturulmuş olduğu düşünülebilir. Buna karşın arazi çalışmalarında elde edilen Aphrodite plakası konu ile ilgili yöresel yeni bir yaklaşım sunmamızın önünü açmaktadır.

Karahayıt örneğinin tespit edildiği, Antik Çağ'da Sardene adı ile bilinen Dumanlı Dağ ve dağın farklı noktalarında yer alan antik kentlerde günümüze değin gerçekleştirilen çalışmalar ile antik metinlerdeki bilgiler, Karahayıt'da karşımıza çıkan kutsal alanın olası mahiyeti hakkında ilginç bilgiler sunar. Bunlar arasında çalışmamız açısından önem kazananları Kybele-Aphrodite birlikteliği üzerine olanlardır. Özünde Doğu Akdeniz ve K. Suriye kökeni bulunan¹⁶ her iki tanrıçanın Aiolis'de hem ayrı ayrı hem de senkronizasyon yoluyla bir arada betimlendikleri arkeolojik

materyaller ve yazıtlar bulunmaktadır. E. Kaya tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınan Aiolis kültürleri bağlamında söz konusu iki tanrıçanın Aigai ve Myrina'da figürinler, Larisa ve Kyme'de yazıt ve figürinler, Elaia'da sikkeler ve Neonteichos'da¹⁷ bir kaya kabartması üzerinden takibi yapılabilmektedir¹⁸.

Bunların yanı sıra bölgede Kybele kültürü ile ilişkin veriler oldukça fazladır ve özellikle yazılı kaynaklardaki bilgiler, Aiolis Bölgesi'nde güçlü bir Ana Tanrıça inancının izlerini yansıtır. Kyme'de ele geçen yazıtlarda tespit edilen ve *Meter'in / Meter'e gördüğü/görünen* anlamlarına gelebilecek olan *Metrophanes*, *Meter'in sevdiği kişi* anlamındaki *Metrophyle*, Aigai'den ele geçen yazıtlarda *Meter'in armağanı* olarak tanımlanabilecek *Metredoros* ve Myrina'da bir koroplast ismi olarak karşımıza çıkan ve *Meter'e inanan* anlamı taşıyan *Metras* isimleri dikkat çekmektedir¹⁹. Bunlarla beraber önce Baran²⁰ ve daha sonra Naumann²¹ tarafından yayınlanan Çaltılıdere Kybele heykeli de yine söz ettiğimiz güçlü kültürün kanıtları niteliğindedir.

Pausanias, *Hellados Periegesis* adlı eserinde Dumanlı Dağ'ın güneyinde yer alan Temnos Kenti'ne değinmekte, kentte, dışı mersin ağacının odunundan üretilmiş bir Aphrodite heykelinin görüldüğünden söz etmektedir²². Bununla beraber bölgede yer alan Serden Kayalıkları Mevkii Kabartması²³ gibi buluntular (Res.11), tanrıça kültürünün anılan bölgede tekil halin dışında,

¹⁴ Graillot 1942, 369; Kefeli 1966, 17; Lane 1996, 122; Rein 1996, 228-230; Roller 1999, 119-141.

¹⁵ Erdoğan 2003.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Näsström 1998, 29-43.

¹⁷ Serden Kayalıkları Mevkii.

¹⁸ Kaya 2019.

¹⁹ Erdan 2018, 283-284.

²⁰ Baran 1971, Abb. 75.

²¹ Naumann 1983, Taf. 16-4.

²² Paus. 5.13.7.

²³ Keil – Premerstein 1908, 93-94, Abb. 95; Doğer 1998, 282; Erkanal ve diğ. 2005, 261.

Kybele ile birlikte de değerlendirildiğini de ortaya koymaktadır. Nitekim ilkin J. Keil ve A. V. Premerstein tarafından, daha sonra ise E. Doğer tarafından incelenen kabartma üzerinde üç basamakla çıkılan cepheden dört sütunlu tapınak tasviri ve ortada bir kaide üzerinde tekeye binmiş, yanında aslan ya da parslarla betimlenen bir tanrıça görüntüsünün işlendiği bildirilmiş, bu durum, E. Doğer tarafından tekeye betimlenen güzellik tanrıçası Aphrodite ile Aslanlı Kybele'nin senkronizasyonu şeklinde değerlendirilerek, Kybele'nin *Sardene*'de Yamanlar ve Spil Dağları gibi bir kutsal alanının var oluşu ile açıklanmıştır²⁴. Doğer, aynı zamanda bölgeye oldukça yakın bir konumda yer alan Larisa'da tespit edilen bazı yazıtlarda *Hagne Thea*²⁵ ve *Aphrodite Dosandra* olarak adlandırılan tanrıçaların varlığını bildirmekte, yazıtların Serden Kayalıkları Mevkii kabartmasında betimlenen birleşik tanrıçaların kimliği ile ilişkili olduğunu düşünmektedir²⁶.

Bir eser üzerinde iki, ikiz ya da çoklu tanrıça görüntüsü sergileme Anadolu'da geçmişi oldukça geriye giden bir durum olarak karşımıza çıkar²⁷. Neolitik Dönem'den bu yana izlerini gördüğümüz söz konusu uygulamanın Hellenistik Dönem adak kabartmaları üzerindeki yansımalarını değerlendiren Lattimore, Anadolu Ana Tanrıçası'nın Hitit örneklerinde olduğu üzere tekil ya da ikili yansımalarına dikkat çekmekte, bunlar hakkındaki "tanrıçanın bölünmüş kültürün yansımaları"

şeklindeki görüşlere karşı çıkmaktadır. Lattimore konu hakkında öne sürdüğü alternatif yaklaşımında Isthmia'dan ele geçen ikiz tanrıça kabartmasındaki yazıtta geçen *Meter Theon Ourania* ifadesinden yola çıkmakta, söz konusu ifadenin Anadolu'lu Kybele ve Suriye'li Aphrodite Ourania kültürünün birleşimi olduğuna vurgu yapmaktadır²⁸. Bunların dışında Homeros İlahilerinde de Aphrodite ile Ana Tanrıça arasındaki senkronizme atıflar yer almakta²⁹, tanrıçaların Attis ve Adonis ile olan ilişkileri bağlamında da derin benzerlikler görülmektedir³⁰.

S. Ferri, bu noktada ilginç bir yorum getirmekte, Aphrodite'nin isim kökeninde Frig unsurları aramaktadır. Tanrıçanın isminin **a Phrygite* şeklinde olabileceğini, bunun da kökleri Frigler olabileceğine değinen Ferri, *Aveias* (Aeneas) ismini de **a Venes* olarak okumakta, bu ismin de Etruria'ya göç eden bir Frig boyunun taşımasıyla Venus olarak devam etmiş olabileceğini belirtmektedir³¹. Söz konusu yaklaşım, Ana Tanrıça kültürünü batıya aktaran Frigler ile ilgili olarak Aphrodite özelinde dikkat çekici noktadaysa da bugünkü bilgilerimiz ışığında spekülasyon bir yorum olmaktan öteye geçmemektedir. Nitekim Pironti'nin de aktardığı üzere Aphrodite farklı coğrafyalarda, üzerine farklı değerler tanımlanmış kompleks bir tanrıça görüntüsü içindedir³². Onun hangi toplumda, nasıl tanımlandığına dair evrensel temelde görüşlerde bulunmayı güçleştirir. Bu durum Aiolis Bölgesi özelinde var olan ve

²⁴ Doğer 1998: 277.

²⁵ *Hagne Thea*, araştırmacılar tarafından Ana Tanrıça inancının bir sureti olarak yorumlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaya 2019, 35.

²⁶ Doğer 1998, 277.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Price 1971.

²⁸ Lattimore 1980, 220.

²⁹ Freed – Bentman 1955, 158.

³⁰ Legge 1917, 711.

³¹ Ferri 1960, 293 vd.

³² Pironti 2010, 130.

yukarıda değindığımız Kybele kültü ile ilişkili Aphrodite için de geçerlidir.

Karahayıt Mevkii ile en benzer nitelikte kaya tapınım alanlarına sahip olan Phokaia'daki örnekler üzerine değerlendirmeler, bu alanların başta Ana Tanrıça olmak üzere çok sayıda tanrı/tanrıça için ortak kullanım alanı olabileceğine güçlü vurgu yapmaktadır³³. Çalışma kapsamında ayrıca değerlendirdiğimiz hayıt bitkisinin tanrıça kültleri ile ilgili bağlantısı da aynı yorum kapsamında değerlendirilebilmektedir.

Bununla beraber, komşu bölge Lydia'da daha çok Artemis ile bir arada ya da senkron şekilde betimlenen³⁴ tanrıçanın Aiolis'te Aphrodite ile kurduğu ilişki dikkat çekicidir. Yazıtlar, arkeolojik buluntular ve isim kökenli olası birliktelikler üzerine açıklamaya çalıştığımız söz konusu durum, tarafımızca başka bir çalışma kapsamında ayrıca değerlendirilmesi gereken bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Karahayıt Mevkii, çalışma içerisinde ele aldığımız verilerin tümü bir arada incelendiğinde, en azından Arkaik Dönem'den başlayarak, Hellenistik Dönem'e değin bir kutsal alan mahiyetinde değerlendirilmiş olmalıdır. Yüzey çalışmaları esnasında tespit ederek planını ortaya koymaya çalıştığımız alanda tespit edilen ve olasılıkla Geç Roma-Bizans evresini temsil eden mekân kalıntıları, devşirme malzeme ve çatı kiremitleri, alanın pagan dinlerin terk edilmesi sonrasında saygı duyulan bir konum olma özelliğini kaybederek muhtemelen zeytin-

yağı işliğine dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. Ayrıca alanın hemen kuzeyinde görülen kimi uygulamalar, yörenin özellikle Geç Bizans sürecinde küçük bir nekropol alanı olarak kullanılmış olabileceğini de göstermektedir.

Antik metinler, hayıt ağacı ve özellikle tanrıça kültleriyle ilgili birbirinden ilginç bilgiler ile doludur³⁵. Hayıt bitkisinin kadınlar üzerindeki etkisi, antikçağda keşfedilmiş ve bitki, özellikle ana tanrıça inancının etkisiyle ortaya çıkan Hera, Demeter ve Artemis gibi kültlerde önem kazanmıştır. Samos Heraionu kült alanının, tanrıçayla ilişkili olduğu düşünülen bu ağaç çevresinde gelişim göstermesi ve antik dönemden günümüze kadar olan süreçte bitkinin hala kutsal alanda yetişmesi, ilgi çekicidir. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak hayıt bitkisinin varlığının eskiçağlarda da alan seçiminde etkili olduğu bilinmekteyse de çalışmamız kapsamında değerlendirdiğimiz ve olası bir açık hava kutsal alanı olarak düzenlendiğini düşündüğümüz alan için bu konuda net yorumlarda bulunabilmek mümkün değildir. Bu doğrultuda incelediğimiz alanda arkeobotanik çalışmaların gerçekleştirilmesi gereklidir.

³³ Erdoğan 2003, 272 vd.

³⁴ Hanfmann – Waldbaum 1969.

³⁵ Detaylı bilgiler için bkz. Diosk. *Ped. Mat. Med.* I. 135; Hipp. *Ulc.* 4.14; Paus. III.16.11, VII.4.4; Plin. *nat.* XXIV.38.

Sonuç

Tisna Antik Kenti özelinde gerçekleştirdiğimiz söz konusu çalışmalar kapsamında Tisna'nın ana yerleşim alanı olan Sarıkale Tepe Akropolünde tespit ettiğimiz ve Karahayit Mevkii örneğindeki benzer nişli bir yapı ve yapı çevresinden ele geçen Aphrodite figürinlerinin³⁶ (Res. 12), gelecekte devam etmeyi umduğumuz incelemeler neticesinde her iki alanda ortaya çıkması muhtemel benzer bir kültürün ön izlerini yansıtıyor olabileceğini öngörmekteyiz. Bu noktada biz de E. Doğer tarafından önerildiği üzere Tisna'nın bakı yönünde yer alan Dumanlı Dağ yani antik Sardene'nin bugün için kimliği bilinmeyen bir ana tanrıçası olduğunu (*Meter Sardene?*) düşünmekte, çalışma içerisinde değerlendirdiğimiz Karahayit Mevkii'ndeki nişli anakaya uygulamasının söz konusu tanrıça için oluşturulmuş bir taşra tapınım alanı olduğuna inanmaktayız.

Resim Listesi

Resim 1: Dumanlı Dağ, Tisna Antik Kenti ve Karahayit Mevkii'nin Konumu ve Topografyası.

Resim 2: İnice (Yunak) Dere Yatağı ve Karahayit Çeşmesi.

Resim 3: Karahayit Mevkii Açık Hava Kutsal Alanı, Nişli Anakaya.

Resim 4: Niş Detay ve Çizimi.

Resim 5: Niş Üzerinde Yer Alan Kaya Çanağı.

Resim 6: Anakaya Kütlesi Arkasında Yer Alan Mekân Temelleri.

Resim 7: Yüzeyde Tespit Edilen Geç Antikçağ Çatı Kiremit Örnekleri.

Resim 8: Alanda Tespit Edilen Devşirme Malzemeler.

Resim 9:

a- Yüzeyde Tespit Edilen Seramik Parçaları.
b- Alanın 200 m kuzeydoğusunda tespit edilen insan kemiklerinden örnekler.

Resim 10: Plaka Parçası.

Resim 11: Serden Kayalıkları Mevkii Kabartması. (Foto: Prof. Dr. Ersin Doğer)

Resim 12: Tisna-Sarıkale Tepe Kutsal Alanı'nda Tespit Ettiğimiz Nişli Alan ve Olası Aphrodite Figürini Baş Kısmı.

³⁶ Söz konusu alan ve burada tespit edilen çok sayıda figürin üzerine ayrıntılı çalışmalar yayına hazırlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

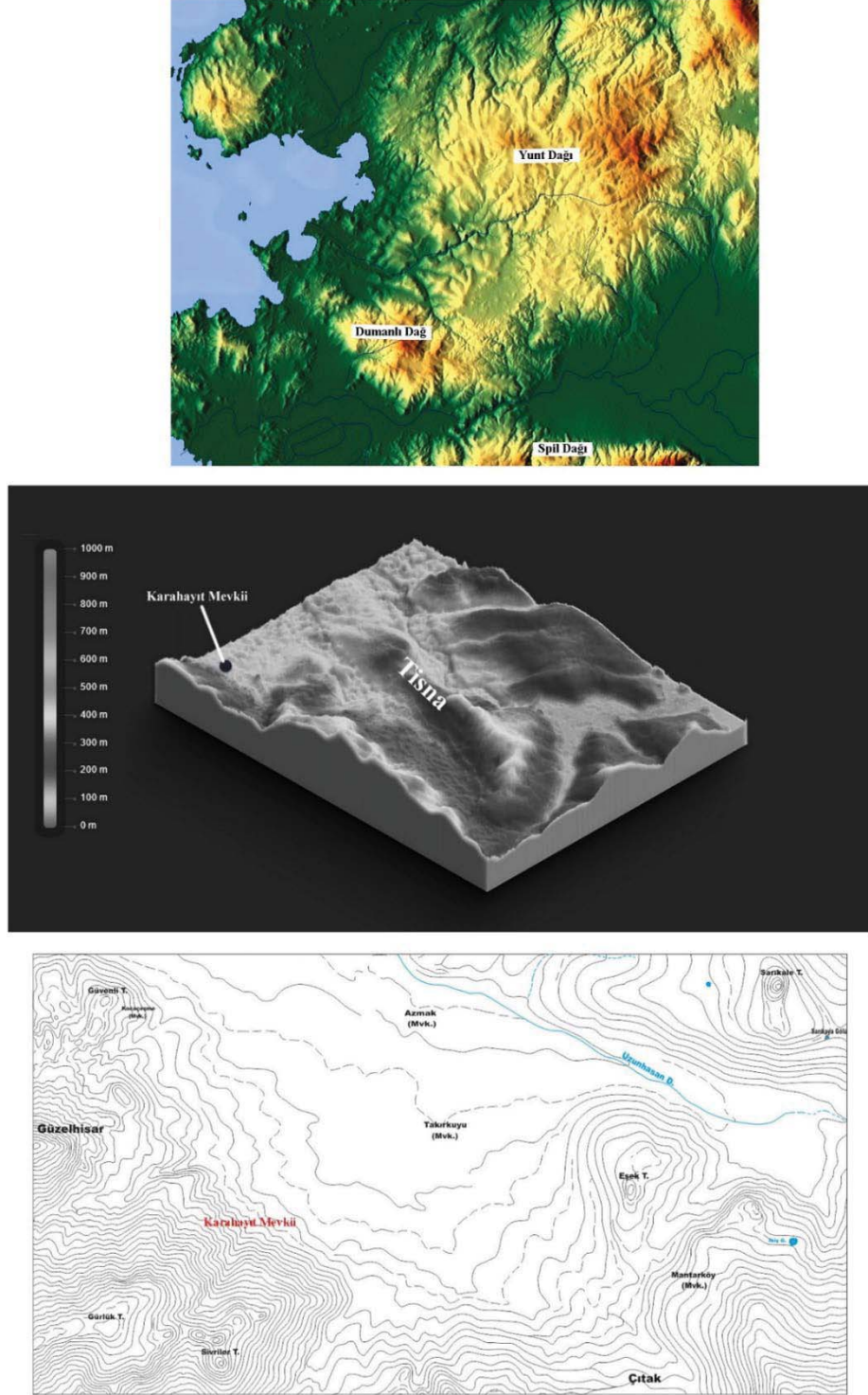
- Hmeros Homeros, *Iliada*, çev. A. Erhat-A. Kadir (İstanbul 2004).
- Dioskorides Dioskorides, *De Materia Medica*, Being an herbal with many other medicinal materials, ed. T. A. Osbaldeston (Johannesburg, 2000).
- Plinius Plinius, *Naturalis Historia*, çev. J. Bostock (London 1855).
- Hippokrates Hippokrates, *The Genuine Works of Hippocrates*, ed. C.D. Adams (New York 1868).
- Pausanias Pausanias, *Description of Greece*, çev. W.H.S. Jones, (London 1918).

Modern Kaynaklar

- Baran 1971 M. Baran, *Anadolu'da Ana Tanrıça Tasvirleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul 1971).
- Bochlau – Schefold 1942 J. Bochlau – K. Schefold, *Larisa am Hermos. III, Die Kleinfunde*. (Berlin 1942).
- Chaniotis 2011 A. Chaniotis, “Festivals and Contests in the Greek World”, *The-saurus Cultus et Rituum Antiquorum* VII, 160-172.
- Dereboylu 2012 E. Dereboylu, *Aigai Pişmiş Toprak Figürinleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İzmir 2012).
- Doğer 1998 E. Doğer, *İlk İskânlardan Yunan İşgaline Kadar Menemen (ya da Tar-baniyat) Tarihi* (İzmir 1998).
- Erdan 2018 E. Erdan, “Aiolis Bölgesinde Ana Tanrıça-Kybele Kültü: Genel Bir Bakış”, içinde: M. Çekilmez – S. Vardar (ed.), *Arkeoloji, Tar-ih, Coğrafya, Turizm ve Kültürüyle Geçmişten Günümüze I. Aliğa Sempozyumu Bildirileri* (Ankara 2018) 273-303.
- Erdan 2019 E. Erdan, *Tisna I: İlk Araştırmalar ve Gözlemler* (İstanbul 2019).
- Erdoğan 2013 A. Erdoğan, *Phokaiia Kaya Tapınakları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İzmir 2013).
- Erkanal ve diğ. 2005 H. Erkanal – A. Öktü – K. İren, “Güney Aiolis Yüzey Araştır-ması 2003”, *AST* 22.1, 259-270.
- Ferri 1960 S. Ferri, “L'inno omerico ad afrodite e la tribu anatolica degli etruschi”, içinde: G. C. Sansoni (ed.), *Studi in onore di Luigi Cas-tiglioni* (Firenze 1960) 293-307.

- Freed – Bentman 1955 G. Freed – R. Bentman, “The Homeric Hymn to Aphrodite”, *CJ* 50.4, 153-159.
- Hanfmann–Waldbaum 1969 G. M. A. Hanfmann – J. C. Waldbaum “Kybebe and Artemis: Two Anatolian Goddesses at Sardis”, *Archaeology* 22.4, 264-269.
- Graham 1958 J. W. Graham, “The ransom of Hectoran a new Melian relief”, *AJA* 62, 313-319.
- Graillot 1942 H. Graillot, *Le Culte De Cybèle, Mère des Dieux, à Rome et dans L'Empire Romain* (Paris 1942).
- Grimal 1997 P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü*, (Çev. S. Tamgüç) (İstanbul 1997).
- Kaya 2019 E. Kaya, *Aiois'te Kültür*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İzmir 2019).
- Kefeli 1966 B. Kefeli, *Anadolu'dan Kybele Heykel ve Kabartmaları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul 1966).
- Keil – Premerstein 1908 J. Keil – A. V. Premerstein, *Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aiolis* (Wien 1908).
- Kielau 2009 S. Kielau, *Terrakotten aus Pergamon, Tonfiguren aus Wohnhäusern der Stadtgrabung*, Dissertation, Bielefeld University (Bielefeld 1908).
- Lane 1996 E. N. Lane, “The Name of Cybele’s Priests The “Galloi”, içinde: E. N. Lane (ed.), *Cybele, Attis and Related Cult, Essays in Memory of M. J. Vermaseren*, Religions in the Graeco-Roman World 131 (Leiden 1996) 117-133.
- Lattimore 1980 S. Lattimore, “Double Cybele”, *AJA* 84.2, 220.
- Legge 1917 F. Legge, “The Most Ancient Goddess Cybele”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 49.4, 695-714.
- Mollard Besques 1963 S. Mollard Besques, *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs et Romains II Myrina*. Musée du Louvre et Collections des Universités de France (Paris 1963).
- Morel 1955 W. Morel, 1955 “An Inscription from Caunus”, *JHS* 75, 155.
- Näsström 1998 B. M. Näsström, “Cybele and Aphrodite: Two Aspects of the Great Goddess”, içinde: L. L. Loven – A. Strömberg (ed.), *Aspects of Women in Antiquity: Proceedings of the First Nordic Symposium on Women's Lives in Antiquity*. Göteborg 12-15 June 1997 (Jonsö 1998) 29-44.
- Naumann 1983 F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, *IstMitt* 28 (Tübingen 1983).

- Pironti 2010 G. Pironti, “Rethinking Aphrodite as a Goddess at Work”, içinde: A. C. Smith – S. Pickup (ed.), *Brill’s Companion to Aphrodite* (Leiden 2010) 113-130.
- Price 1971 T. H. Price, “Double and Multiple Representations in Greek Art and Religious Thought”, *JHS* 91, 48-69.
- Rahner 1971 H. S. J. Rahner, *Greek Myths and Christian Mystery* (New York 1971).
- Rein 1993 M. J. Rein, *The Cult and Iconography of Lydian Kybele*, Dissertation Ph.D., Harvard University (Ann Arbor 1993).
- Roller 1999 L. E. Roller, *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele* (California 1999).

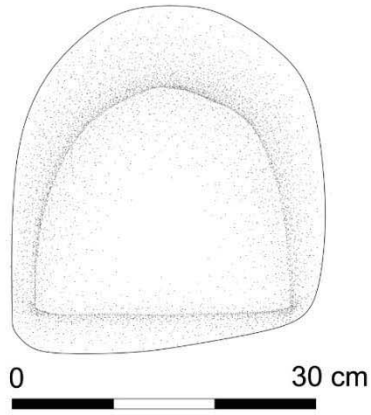
Resim 1

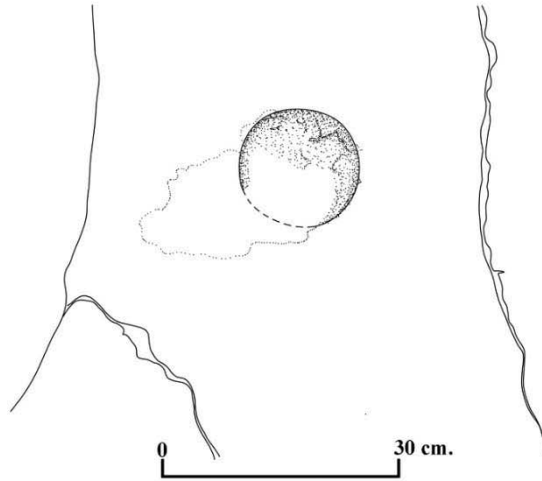
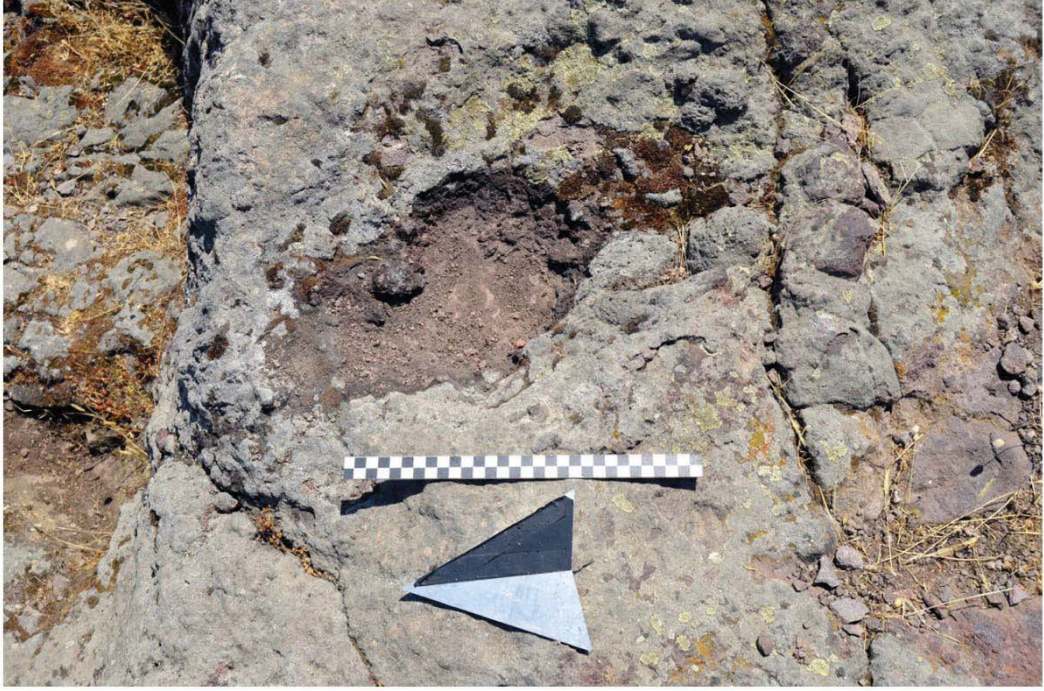
Resim 2

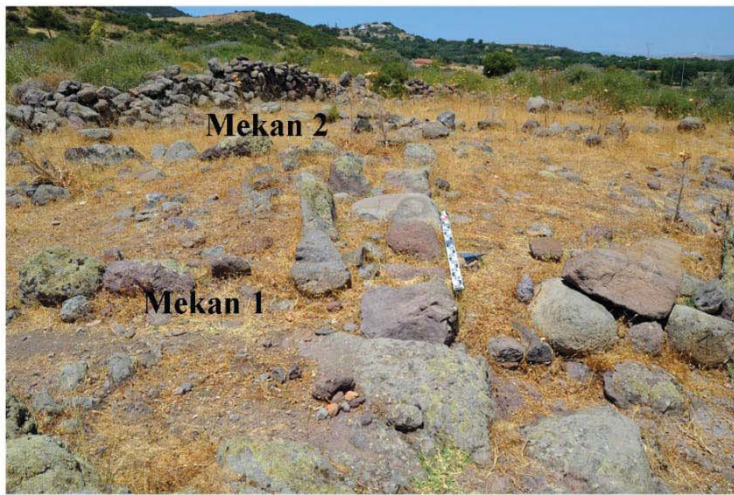
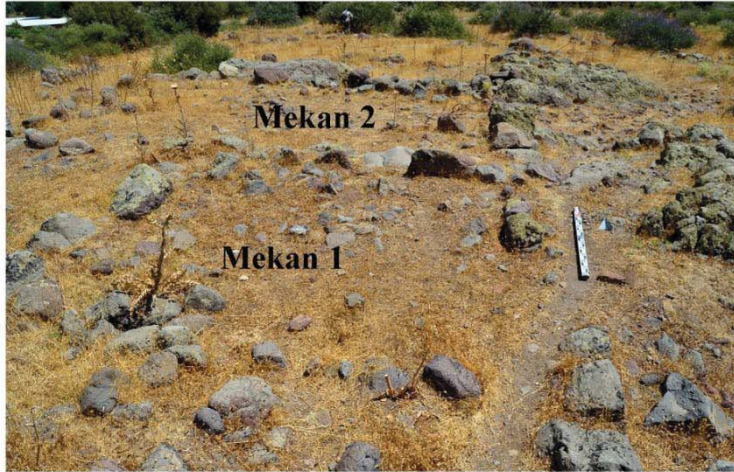
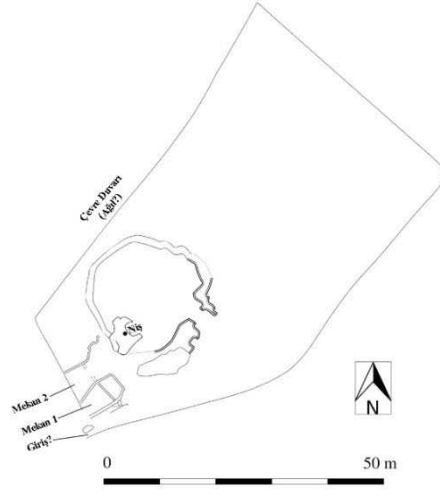
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

a

b

Resim 8

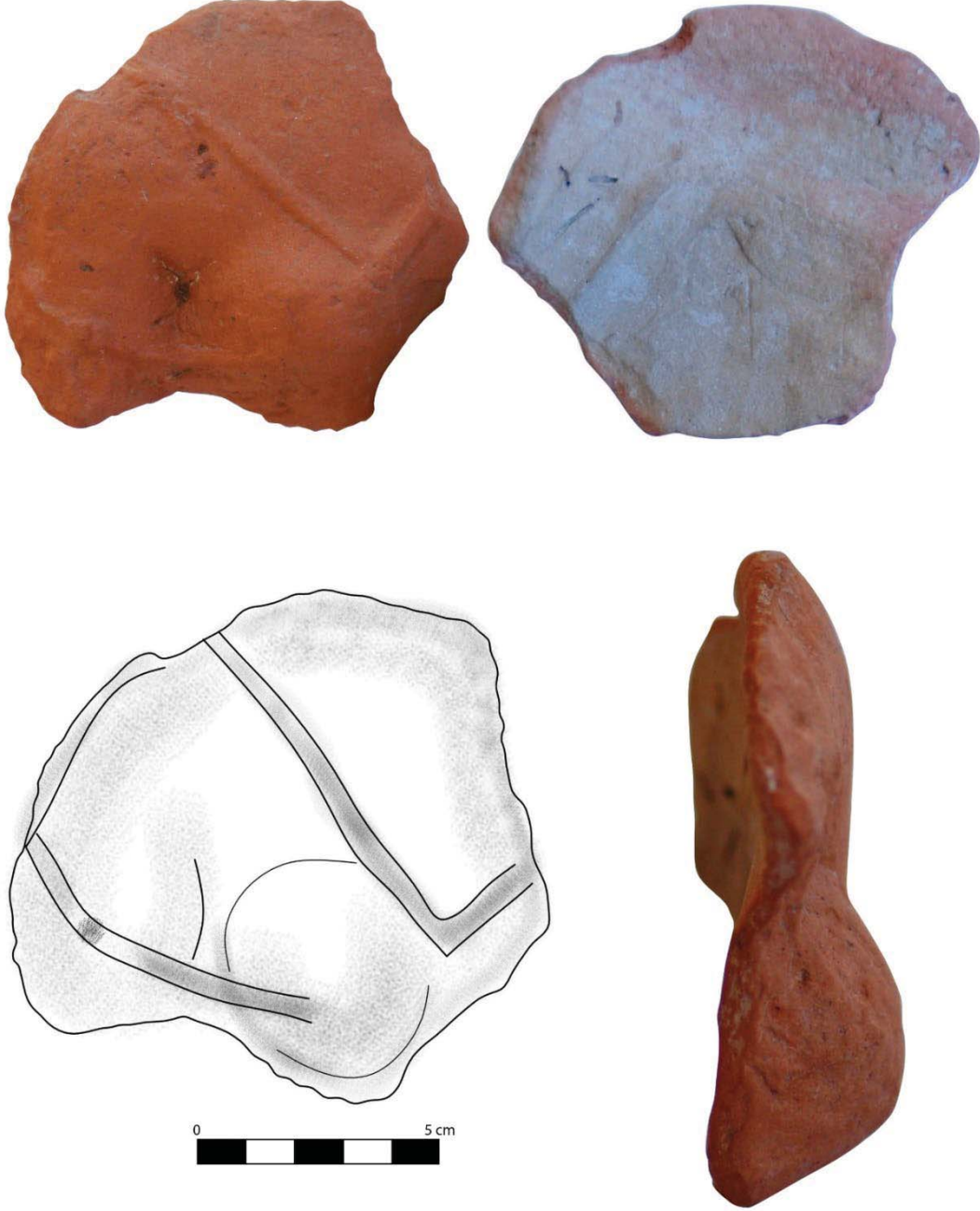

a

b

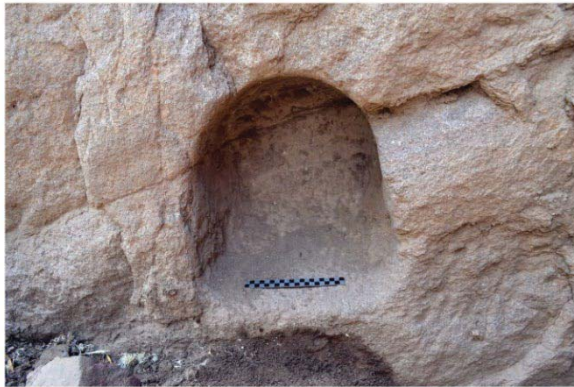
Resim 9 (a-b)

Resim 10

Resim 11

Resim 12

